

FÖRDJUPAT PROGRAM FÖR HJORTHAGEN

diskussionsunderlag

november 2007

Medverkande

”Fördjupat program för Hjorthagen – diskussionsunderlag”
har tagits fram inom Stockholms stadsbyggnadskontor genom:

Thomas Stoll, Innerstadsavdelningen
Sara Benjamin, Strategiska avdelningen
Jonas Claeson, Innerstadsavdelningen
Sanna Norrby, Innerstadsavdelningen

I en projektgrupp har följande personer deltagit:

Staffan Lorentz, Exploateringskontoret
Anna Haag, Exploateringskontoret
Gösta Olsson, Exploateringskontoret
Stina Airijoki, Exploateringskontoret
Petra Nieto, Exploateringskontoret
Anna Pramsten, Exploateringskontoret
Virginia Kustvall Larsson, Östermalms stadsdelsförvaltning
Per Ling Vannerus, Projektinsikt AB

Fördjupat program för Hjorthagen – diskussionsunderlag
Dnr 1999-08607-53

Innehållsförteckning

Sammanfattning	4
Inledning	6
Stockholm växer	6
Syfte	7
Planeringsprocessen	8
Stockholms stadsutvecklingsområden – vägen till en hållbar utveckling	10
Hjorthagen idag – utgångspunkter	12
Områdets läge och avgränsning	12
Plan- och markägoförhållanden	13
Befolkning och bostadsbestånd	14
Bebyggelsen idag	15
Näringsliv och service	20
Rekreation, fritid och trygghet	23
Kulturmiljö	28
Naturmiljö	30
Nationalstadsparken	32
Stads- och landskapsbild	35
Trafik och kommunikationer	37
Miljöfrågor	41
Teknisk försörjning	46
"Hållbart Hjorthagen"	47
Framtida Hjorthagen	48
Mål	48
Programförslag	52
Strategisk hållbarhetsbedömning	72
Bakgrund och metod	72
Beskrivning av nollalternativet	72
Målkonflikter och målsamverkan	73
Källförteckning	80

Sammanfattning

Stadens ambition är att planera för en ny stadsdel med blandad bebyggelse – en stadsdel med innerstadens kvaliteter men som planeras och utformas utifrån de unika och specifika förutsättningar som området erbjuder. När hela programområdet är utbyggt kommer det innehålla ca 5 000 nya bostäder blandat med lokaler för service och kommersiella verksamheter.

Hjorthagen har potential att bli en av Stockholms mest attraktiva och miljövänliga stadsdelar, med särskilda kvaliteter genom kombinationen av centralt läge, angränsande naturområden och närliggande idrottsområden. I förutsättningarna ingår att successivt avveckla gasproduktionen, tunnelförlägga kraftledningen från Värtaverket samt rena området från dess svåra markföroreningar.

Programförslaget och dess konsekvenser beskrivs och illustreras i avsnittet ”Framtida Hjorthagen” som börjar på sida 48.

Programförslag – ny bebyggelse i Hjorthagen.

Inledning

Stockholm växer

Stockholm växer och vi blir fler som behöver bostäder, arbetsplatser, service och rekreationsområden. Till år 2030 beräknas Stockholm öka sin befolkning med 150 000 personer eller fler. Samtidigt beräknas stockholmsregionen öka till 2,4 miljoner invånare.

Mot bakgrund av detta är bostadsbyggandet ett prioriterat politiskt mål i Stockholms stad. Fram till år 2010 ska 15 000 nya bostäder byggas i staden.

Stadsbyggnadskontoret har i rapporten ”Vision 2030” beskrivit hur Stockholm kan växa, vilka infrastrukturinvesteringar som krävs och hur vi ska åstadkomma en socialt, ekonomiskt och ekologiskt hållbar stad. I visionen konstateras även att stadens Översiktsplan 99 ligger i linje med Stockholms förväntade utveckling och tillväxt.

Med utgångspunkt från Översiktsplan 99 pågår för närvarande i Stockholm planering för omvandling av ett antal områden som har varit eller idag är områden för industri- eller hamnrelaterad verksamhet. Syftet är att omvandla dessa s k stadsutvecklingsområden, som idag är lågt utnyttjade, till en relativt tät stadsbebyggelse med en blandning av bostäder, arbetsplatser och service. I översiktsplanen anges området från Husarviken till Loudden som ett av dessa stadsutvecklingsområden.

Mot denna bakgrund presenterade stadsbyggnadskontoret under 2001 ett övergripande program för planering av stadsutvecklingsområdet Hjorthagen-Värtahamnen-Frihamnen-Loudden. Programmet var föremål för samråd varefter det godkändes av stadsbyggnadsnämnden i juni 2003. Programmet har sedan följts upp med förslag till detaljplaner för ett par delområden, dessutom har planering för andra utvecklingsinriktade projekt påbörjats.

Staden anser att det aktuella programområdet lämpar sig mycket väl för bebyggelse. Behovet av att bygga bostäder i centrala kollektivtrafikhärlägen är stort. Det är svårt att hitta ett så centralt område som samtidigt har stora möjligheter att avskärmats från störande trafik med buller och luftföroreningar och som har stor tillgång på rekreationsområden.

Vidare har staden ett historiskt ansvar för den förorening som området utsatts för under en lång tid. Att göra stora investeringar som en markrening innebär och samtidigt kunna göra området tillgängligt för allmänheten och möjligt för boende och service är en bra samhällsekonomisk investering. Dessutom tillvaratas ett svårtillgängligt, delvis exploaterat, industriområde med låg nyttjandegrad samt med relativt begränsade användningsmöjligheter.

Syfte

Syftet med detta program är att utgöra diskussionsunderlag för den förestående utvecklingen i stadsdelen Hjorthagen samt att fungera som underlag för kommande detaljplaner.

Avsikten är att programmet ska vara ett levande dokument som redovisar vad som har skett hittills, vad som behöver belysas vidare samt fungera som ett gemensamt underlag för alla inblandade aktörer, såväl stadens förvaltningar, företagare, föreningar som boende i Hjorthagen. Detta innebär att programmet kommer att förändras över tid i och med genomförandet av åtgärder, samt att det inte alltid kommer att vara heltäckande i alla avseenden. Det övergripande syftet är att förmedla en helhetsbild av en möjlig utveckling i denna del av Stockholm.

Upprinnelsen till detta program är att det under samrådet för förslag till detaljplan för västra delen av Norra Djurgårdsstaden framkom behov av att skapa en tydligare helhetsbild av områdets förutsättningar och potential. Planering av större områden är ofta komplext där hänsyn behöver tas till sociala, fysiska, ekonomiska och miljöaspekter. Därutöver behöver befintliga värden och verksamheter beaktas.

Detta fördjupade program syftar således främst till att aktualisera och fördjupa det övergripande programmet för stadsutvecklingsområdet Hjorthagen-Värthamnen-Frihamnen-Loudden från 2001, med fokus på Hjorthagen och Norra Djurgårdsstaden.

Det är framför allt övergripande frågor rörande bl a natur- och kulturvärden, miljöpåverkan, rekreation, offentlig och kommersiell service, trafikstruktur m m som behöver ses i ett övergripande sammanhang och som inte kan hanteras inom ramen för de enskilda detaljplanerna inom Norra Djurgårdsstaden.

Det finns därutöver ett stort behov av att belysa och analysera hur kopplingen mellan det befintliga Hjorthagen och den planerade bebyggelsen i Norra Djurgårdsstaden kan förbättras. Därmed kan underlaget för servicefunktioner öka. På vilket sätt denna integrering ska ske är ännu en öppen fråga som är viktig att arbeta vidare med inom ramen för detta program, ett arbete som ska ske i dialog med de boende och verksamma i Hjorthagen.

Planeringsprocessen

Tidigare planarbete, beslut och ställningstaganden

Områdesplan för Hjorthagen 1972

Sedan tidigt 1970-tal har det funnits planer på utbyggnad inom och omkring gasverksområdet i Hjorthagen. 1972 tog stadsbyggnadskontoret fram en s k områdesplan som omfattade Hjorthagen, Värtahamnen norr om Värtabassängen, Uggleviksområdet och Fisksjöäng. Förslaget föranleddes av att gasverket övergått från kolgasning till gasframställning i spaltgasverket med lättbensin som råvara. Därmed bedömdes att stora delar av området skulle kunna användas för andra ändamål.

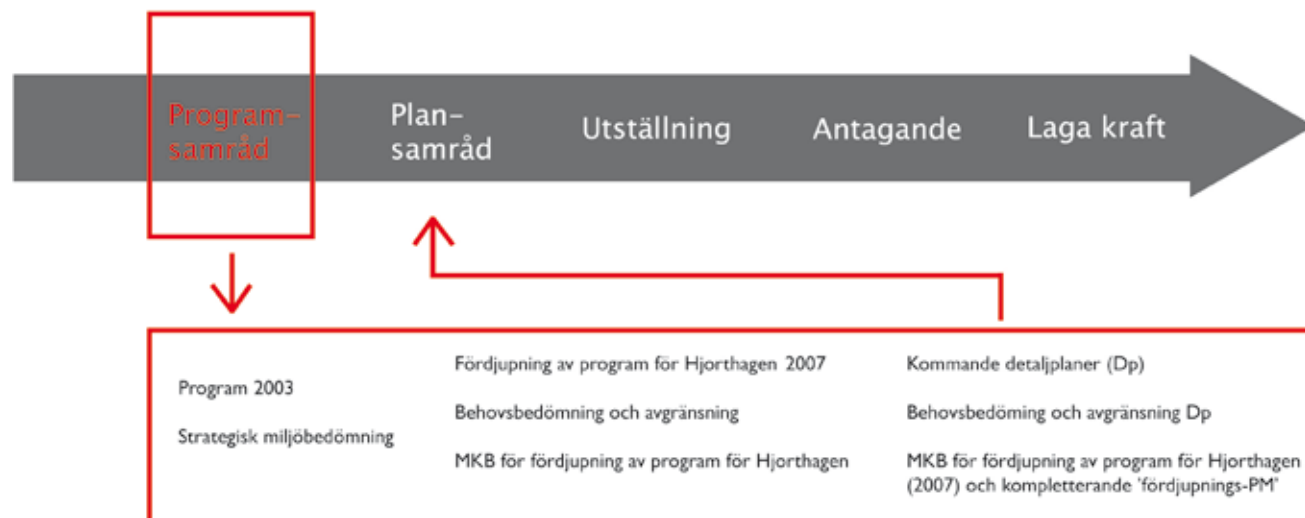
Två huvudalternativ upprättades, det ena innebar en utveckling av hamnterminalen samt en utbyggnad av hamnen. Det andra alternativet innehöll bostadsbebyggelse på gasverkets upplagsområde, småbåthamn vid Ropsten och en i övrigt blandad bebyggelse för småindustri m m.

Merparten av remissinstanserna avstyrkte förslaget med en utveckling av hamnen av miljöskäl, och förordade förslaget med bostadsbebyggelse och småbåthamn. Efter genomfört samråd meddelades dock att frågan kring stadsgasens framtid inte gick att lösa och de föreslagna skisserna drogs tillbaka.

Nordisk arkitekttävling 1988

1988 inbjöd Stockholms stad till en allmän nordisk arkitekttävling avseende ett nytt bostadsområde vid Husarviken. Av cirka 80 inlämnade förslag utsåg juryn förslaget ”Tät stad med öppna vyer” till vinnare. Motiveringen var att förslaget hade en vacker, konstnärligt gestaltad och genomförd helhetsplan, som på ett övertygande sätt utgått från platsens speciella förutsättningar. Planen visade också på en småskalig och varierad stadsdel uppbyggd kring Husarvikens vatten, med stora möjligheter att bli en unik och väl fungerande boendemiljö. De kulturhistoriskt viktiga byggnaderna såsom gasverket skulle bevaras och områdena kring gasklockorna utvecklas till park.

Juryn ansåg att området var möjligt att bebygga med ca 5 000 bostäder. Utvecklingsarbetet stoppades emellertid tvärt, då staden återigen beslutade att inte avveckla gasproduktionen.

Planprocessen och dess samspel med processen för miljöbedömning.

Programsamråd 2002

Under 2001 togs ett program för hela området Hjorthagen – Värtahamnen – Frihamnen – Loudden fram. Programmet behandlade övergripande förutsättningar och mål för planering och analyserade områdets resurser, potential och restriktioner. Det presenterade även förslag till markanvändning, exploateringsmängder och utvecklingsstrategier för områdets olika delar.

Sammantaget visade programmet att området tillsammans med energi- och hamnanläggningar kan inrymma cirka 10 000 bostäder och arbetsplatser för 30 000 personer med en utbyggnad över en 20-års period.

Programförslaget skickades ut på remiss och samråd under 2002. De viktigaste synpunkterna under samrådet handlade om i vilken mån utbyggnaden påverkar trafiksystemen i området och i innerstaden och hur utbyggnaden hotade att utgöra skada på områdets riksintressen, bl a Värtabanan, Lidingövägen, gasverksområdet och Nationalstadsparken.

I juni 2003 godkände Stadsbyggnadsnämnden redovisningen av programsamrådet och förslag till fortsatt planering av området.

Plansamråd för detaljplan för del av Norra Djurgårdsstaden 2005

Ett förslag till detaljplan för den första utbyggnadsetappen av gasverksområdet väster om Hjorthagen har tagits fram. Plansamråd genomfördes under september/oktober 2005.

Detaljplanen innehöll en utbyggnad av cirka 1 800 bostäder med service och lokaler för handel i bebyggelsens gatuplan. Nedre delen av Storängskroken (s k Ängsbotten) planlades för centrumändamål som dels skulle försörja området, dels avskärma bostadsbebyggelsen från Norra Länken och Värtabanan.

Bebyggelsen föreslogs sammanbindas med en bred parkallé med ett torg och en park i respektive ände. Under samrådsmötena framfördes synpunkter bl a kring miljöaspekter, trafikfrågor, ekonomi och marksanering, idrott och rekreation, förhållandet till Nationalstadsparken, bebyggelsens utformning och relationen till bebyggelsen i befintliga Hjorthagen.

Stadsbyggnadskontoret kunde efter samrådet konstatera att det finns ett stort intresse och engagemang för Husarvikens framtid samt att samrådsförfarandet bekräftat de komplexa förutsättningar som området innehåller vad avser bl a

närheten till Nationalstadsparken, spridningsvägar och betydelse för rekreation och friluftsliv, närheten till den unika gasverksbebyggelsen och Hjorthagens/Abessiniens funkisbebyggelse m.m. Hjorthagens unika läge, med närhet till områden med stora kvaliteter, bekräftar dock att omvandlingen av området till en attraktiv och levande stadsmiljö är riktigt.

Det tidigare programmet för hela stadsutvecklingsområdet (godkänt 2003) ligger till grund för detaljplaneområdets planering. För att ge en tydligare helhetsbild av områdets förutsättningar och potential, föreslog kontoret hösten 2006 att ta fram en fördjupning av det översiktliga programmet för delen Hjorthagen med närområde, d v s föreliggande fördjupade program för Norra Djurgårdsstaden i Hjorthagen.

Till det fördjupade programmet föreslogs även att en miljöbedömning ska genomföras och en MKB upprättas. Detaljplaneringen av första etappen av Norra Djurgårdsstaden föreslogs fortsätta parallellt med arbetet med det fördjupade programmet.

Behovsbedömning av det fördjupade programmet

Stadsbyggnadskontoret genomförde under våren 2006, i samarbete med miljöförvaltningen, en behovsbedömning (avseende behovet av miljöbedömning) för det fördjupade programmet för Norra Djurgårdsstaden i Hjorthagen. Behovsbedömningen genomfördes enligt 6 kap. miljöbalken och samråd har genomförts med Länsstyrelsen.

Stadsbyggnadskontoret har föreslagit att miljöbedömningen kopplas till det fördjupade programmet för att ge bättre underlag för arbetet med MKB:n och därigenom lättare kunna integrera miljöfrågorna i pågående och kommande detaljplaner.

Genomförda utredningar och underlag

Det finns en gedigen samling utredningar och underlag som har tagits fram för planeringen av såväl hela stadsutvecklingsområdet som mer specifikt för Hjorthagen med närområde.

Rapporterna finns namngivna i källförteckningen på sida 80.

Stockholms stadsutvecklingsområden

– vägen till en hållbar utveckling

Stadsförtätning förespråkas av såväl FN:s Habitatdeklaration, EU:s miljöhandlingsprogram, Naturvårdsverket, Boverket och Sveriges regering. Motiveringen är att stadsförtätning bidrar till en hållbar utveckling.

I följande avsnitt redogörs för begreppet hållbar utveckling och hur Stockholm planerar för att främja en hållbar utveckling.

Hållbar utveckling

Begreppet hållbar utveckling definieras i Brundtlandkommissionen (1987) som ”en utveckling som tillgodoser dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina behov”. Denna definition av hållbar utveckling har tre dimensioner: en ekologisk, en ekonomisk och en social vilken innefattar även kulturella aspekter.

Hållbar utveckling har visat sig vara ett politiskt begrepp vars definition är en ständig process där tidens anda färgar tolkningen av vad hållbar utveckling innebär. Rio-deklarationen från 1992 lämnade en tydlig fokus på miljöfrågor i tolkningen av vad hållbar utveckling innebar på 1990-talet och följaktligen kom lagstiftning och riktlinjer från den tiden att ha ett tyngre perspektiv på miljö än på de andra två aspekterna ekonomisk och social hållbarhet.

I stadens arbete för att skapa en hållbar stadsutveckling är det viktigt att samtliga tre aspekter av hållbar utveckling fångas upp för att, i den mån det är möjligt, kunna göra en helhetsbedömning av utvecklingens konsekvenser. Att planera för en hållbar utveckling handlar således om att utgå från de viktiga frågorna, att göra tydliga strategiska val, där också andra aspekter ingår, samt beskriva konsekvenser av valen. När vi planerar för en hållbar utveckling med ett helhetsperspektiv, kommer målkonflikter att bli tydliga.

Strategin ”bygg staden inåt”

Den gällande översiktsplanen för Stockholms stad antogs av kommunfullmäktige år 1999. Planen visar en övergripande och sammanvägd inriktning

för hur Stockholm ska utvecklas framöver. Strategin i Översiktsplan 99 är att utveckla Stockholm på ett hållbart sätt genom att ”bygga staden inåt”. Det innebär bland annat att:

- Återanvända redan exploaterad mark,
- Bevara och utveckla Stockholms karaktär och grönstruktur,
- Bygga ny stad i gamla hamn- och industriområden,
- Bygga i goda kollektivtrafiklägen,
- Komplettera för lokala behov.

Som en del av den övergripande strategin ”bygg staden inåt” pekar översiktsplanen ut tolv stadsutvecklingsområden som på kortare eller längre sikt kan bli aktuella för ny bebyggelse. Dessa områden utgör Stockholms främsta utbyggnadsresurs för en blandad och varierad stadsbebyggelse. Gemensamt för stadsutvecklingsområdena är att de utgör äldre industriområden och områden vid viktiga knutpunkter i trafiksystemet samt att de har goda kollektiva kommunikationslägen, vare sig de ligger i det halvcentrala bandet nära innerstaden, eller i ytterstaden. Området kring Husarviken utgör ett av dessa stadsutvecklingsområden.

Genom att den nya bebyggelsen kommer till i goda kollektiva kommunikationslägen skapas förutsättningar för minskat bilresande. Genom det för många områden centrala läget finns också förutsättningar för korta reseavstånd till arbete, kultur, fritid och service. Sammantaget bör detta kunna göra det mer attraktivt att avstå från bilkörning och biläggande, vilket leder till en lägre miljöbelastning med avseende på buller och luftföroreningar.

Det är viktigt att lyfta fram att om Stockholm stad inte tillvaratar utbyggnadsresursen som stadsutvecklingsområdena erbjuder, skulle staden vara tvungen att ta grönområden i anspråk för ny bebyggelse, vilket skulle innebära en utglesning av staden.

När stadsförnyelse sker i redan exploaterade områden tas ingen värdefull grönmark i anspråk för ny bebyggelse. Tvärtom kan ny grönstruktur skapas genom parker, gårdar och stråk. Förutsättningarna är många gånger mycket goda att skapa attraktiva stråk längs vatten.

För det aktuella stadsutvecklingsområdet vid Husarviken (Norra Djurgårdsstaden-Hjorthagen) ställer områdets läge i randzonen till Nationalstadsparken stora krav på utformning och innehåll.

Bidrar stadsutvecklingsområdena till en hållbar utveckling?

Rapporten ”Främjar strategin att bygga inåt i stadsutvecklingsområden en långsiktigt hållbar utveckling” har tagits fram av Stockholms stadsbyggnadskontor inom ramen för Coastman-projektet (Coastal Zone Management in the Baltic Sea Region).

Rapportens syfte är att pröva om inriktningen i Översiktsplan 99, d v s att bygga staden inåt genom att återanvända de äldre industriområdena för ny stadsbebyggelse, främjar en hållbar utveckling. I rapporten konstateras följande:

- *Den täta stadens ekonomiska fördelar*

Ett glest, områdeskrävande utvecklingsmönster leder till större kostnader eftersom stora investeringar krävs för att förlänga vägnät och andra typer av infrastruktur som leder vatten, avlopp, elektricitet och annan service till relativt sett färre människor. Utifrån samhällsekonomiska faktorer är tanken att förtäta staden god.

- *Den täta stadens ekologiska och miljömässiga fördelar*

Miljömässiga skäl till en förtätning finner man främst inom klimatforskningen samt inom energi- och transportforskningen. Forskning har visat på ett tydligt samband mellan ökad energikonsumtion och stadsutglesning. Stadsutformningens betydelse för miljön är således nära kopplad till dess betydelse för energikonsumtion och trafik. Ett minskat bilresande och ökade persontransporter med spårbunden trafik eller övrig kollektivtrafik leder till en markant minskning av växthusgaser och trafikrelaterade luftpartiklar.

- *Den täta stadens sociala fördelar*

För att en fungerande lokal service ska kunna utvecklas förutsätts att den kommersiella såväl som den offentliga servicen har tillräckligt befolkningsunderlag och att området är långsiktigt ekonomiskt gynnsamt. Vidare medför den täta staden med en blandning av bostäder, arbetsplatser och service, en ökad trygghet. Ju fler boende och verksamma i ett område desto mer sannolikt att flödet av människor i närmiljön ökar, även under tider där vissa grupper upplever sig otrygga.

En stad med väl utbyggd kollektivtrafik är socialt hållbar utifrån utgångspunkten att minskad biltrafik på ”de gåendes villkor” möjliggör en tryggare lek- miljö för barn att vistas i.

Det finns även argument som talar för en förtätning ur jämställdhetsperspektiv. Dagens möjligheter att fritt välja skolor gör det förvisso svårt att på planeringsnivå förutsätta skolor och förskolor i närmiljön, men jämställdheten i samhället gynnas sannolikt av närhet till hämtning och lämning av barnen.

I rapporten görs en genomgång och analys av hållbar utveckling utifrån visionära dokument, forskarrapporter samt praktiska exempel från både Sverige och Europa. Slutsatsen är att en väl avvägd stadsförtätning i kombination med en utbyggd kollektivtrafik främjar en hållbar utveckling.

Det är dock inte möjligt att utifrån resonemanget ovan, dra slutsatsen att det i alla sammanhang är rätt att förtäta. Det viktiga är hur vi planerar förtätningen, hur vi bygger tätare. Hur bebyggelsen, infrastrukturen och transportleder mm formas är avgörande för att en hållbar utveckling ska uppnås.

Coastman-projektet syftar bl a till att lära hur konflikter kan uppstå när utvecklingsområden i gamla hamnar och i kustnära områden tas i anspråk, hur konflikterna kan lösas och hanteras samt hur arbetet för hållbar utveckling kan uppmuntras och spridas. Mot denna bakgrund valdes Norra Djurgårdsstaden i Hjorthagen ut som en fallstudie för att teoretiskt pröva huruvida stadsbyggnadsstrategin ”bygg staden inåt” bidrar till en hållbar utveckling.

Genom att även i konsekvensanalysen applicera sociala och ekonomiska aspekter, utöver de i lag föreskrivna ekologiska, visar rapporten att nuvarande tunga fokus på miljö skuggar att byggandet av den planerade stadsdelen i ett betydligt bredare perspektiv främjar en hållbar utveckling.

Hjorthagen idag – utgångspunkter

Områdets läge och avgränsning

Hjorthagen tillhör Östermalms stadsdelsområde och ligger i utkanten av Stockholms innerstad. Stadsdelen gränsar till stadsdelarna Ladugårdsgärdet och Norra Djurgården i Stockholm och på andra sidan om Lilla Värtan ligger grannkommunen Lidingö.

Programområdet omfattar det befintliga gasverks- och industriområdet från Värtabanan i söder till Ropsten i öster, inklusive den befintliga bostadsbebyggelsen i Hjorthagen. I öster avgränsas programområdet av Lidingövägen. Programområdet omfattar även den östra delen av Storängsbotten som bl a innehåller Kungliga Tennishallen.

Programområdets avgränsning

Vissa planerade åtgärder och anläggningar i eller i anslutning till programområdet ingår inte i programmet mot bakgrund av att de i huvudsak hanteras inom ramen för andra tillståndsprocesser och lagstiftning. De anläggningar som avses är bl a Norra Länken, Trafikplats Hjorthagen samt Fortums planerade energianläggningar inom Värtaverket och Energihamnen.

Plan- och markägoförhållanden

Större delen av gasverksområdet ägs av Stockholms stad. Viss mark arrenderas idag ut eller upplåtes genom tomträtt, alternativt är i privat ägo. Den del av Storängsbotten som ingår i programområdet ägs av Statens Fastighetsverk och förvaltas av Kungliga Djurgårdens förvaltning.

Större delen av marken inom Stockholms stad omfattas av detaljplaner som styr och reglerar vad marken får och inte får användas till. Hjorthagenområdet är idag delvis planlagt. Gasverksområdet som till största delen berörs av ex-

ploatering är inte planlagd bortsett från den södra delen, d v s Storängskroken. Även delar av Storängsbotten, som ingår i programområdet, är inte planlagt.

Hjorthagen består av flera planer som började tas fram redan i början av 1900-talet. En del av dessa planer kan komma att beröras av programförslaget, varför gällande planer kort redovisas. I den sydvästra delen av området, Ängsbotten, gäller stadsplan 5256 från år 1961. I den anges att marken i huvudsak får användas för industriändamål. Österut i del av Hjorthagsparken gäller pl 2257 från år 1940 i vilken marken får användas för park eller allmän plats. Stadsplanerna 4543 (år 1956) och 6055 (år 1962) avser garageändamål.

Gällande planer och bestämmelser inom programområdet.

Hjorthagens idrottsplats och delar av omkringliggande bostadsområden omfattas av pl 1796 från år 1937. I planen anges att marken får användas för allmänna ändamål, idrottsändamål samt för bostadsändamål. Norra delen av Hjorthagsparken omfattas av två stadsplaner, pl 155 från år 1920 och pl 3440 från år 1947. I planerna anges att marken får användas för park/kvartersmark, byggnadskvarter och industriellt ändamål. I dagsläget används området endast för park och garage.

I södra delen av Hjorthagen där ställverket nu är beläget gäller pl 6917 från år 1934. Marken får endast användas för industriändamål.

Norra och västra delen av programområdet gränsar till Nationalstadsparken som är av riksintresse och skyddas enligt 4 kap. 7 § i miljöbalken. För Nationalstadsparken gäller även områdesbestämmelser från år 1989 vilka avser utökad lovplikt med bekräftelse av de kulturhistoriska värdefulla miljöerna.

Befolkning och bostadsbestånd

Stadsdelen Hjorthagen har (enligt Utrednings- och statistikkontorets, USK, definition ingår även Värtahamnen i stadsdelen Hjorthagen) drygt 2 200 invånare med en åldersfördelning som överlag stämmer överens med Stockholms innerstad. Hjorthagen har en något lägre andel 0-19 åringar samt en något högre andel 20-64 åringar, jämfört med Stockholms innerstad.

Vid en jämförelse mellan Hjorthagen och hela Stockholm stad är skillnaderna mer markanta – drygt 21 % av stadens befolkning är 0-19 år, jämfört med drygt 13 % av Hjorthagens befolkning. Vidare har Hjorthagen en högre andel invånare i arbetsför ålder (20-64 år) än staden som helhet, 73 % jämfört med 65 %.

En förklaring till skillnaderna i åldersfördelningen är bostädernas storlek. I Hjorthagen består 80 % av bostadsbeståndet av lägenheter med 2 rum och

kök (rok) eller mindre. Detta kan jämföras med 65 % av bostadsbeståndet i innerstaden och 55 % av beståndet i hela Stockholms stad. Endast 6 % av bostäderna i Hjorthagen är 4 rok eller större, jämfört med 16 % i innerstaden som helhet och drygt 21 % i Stockholms stad.

Sedan 1980 har åldersfördelningen bland invånarna i Hjorthagen förändrats avsevärt. En generationsväxling har ägt rum där andelen över 65 år har sjunkit från 41 % (år 1980) till 14 % (år 2006). Andelen barn och tonåringar har ökat något mellan 1980 och 2006, men den största ökningen är bland vuxna i arbetsför ålder – från 51 % år 1980 till 73 % år 2006. (Källa: www.usk.stockholm.se)

I Hjorthagen finns drygt 1 500 lägenheter i flerbostadshus. Endast ett fåtal småhus finns i stadsdelen. Av flerbostadshusen ägs 40 % av allmännyttan och 60 % är bostadsrättslägenheter.

Bostadsområdet Abessinien bestod ursprungligen enbart av små tvåor och några ettor. På senare år har dock ett antal lägenheter slagits ihop till större lägenheter.

Befolkning och bostadsbestånd – vad tycker du?

- Vilken ålderssammansättning är önskvärd i Hjorthagen? Behövs det fler barn? Fler äldre?
- Varför flyttar folk till eller från Hjorthagen?

Egna anteckningar

Bebyggelsen idag

Gaverksområdet

Gasverksområdet i Hjorthagen avgränsas av Husarviken i norr och Gasverksvägen i söder. Stockholms första gasverk, Klaragasverket, anlades 1853. När en utökning av gasproduktionen blev aktuell, beslöt stadsfullmäktige 1889 att ett nytt gasverk skulle anläggas i Hjorthagen vid Värtan, där en expansion var möjlig. Anläggningsarbetena för Värtagasverket påbörjades 1890.

Staden önskade att de kommunaltekniska framstegen skulle avspeglade sig i arkitekturen. Som arkitekt anlätades Ferdinand Boberg. Efter dennes ritningar utfördes fasaderna i rött tegel med mönsterband av gult och brunt glaserat tegel, rundbågiga fönster och trappstegsgavlar med små torn. Takkonstruktionerna av järn täcktes med engelskt skiffer. Socklarna högs i granit från platsen och portalerna utfördes i kalksten. Den första etappen som omfattade en gasklocka och ett tiotal hus för olika funktioner var klar 1893. Gasförbrukningen ökade kraftigt varför det år 1898 beslöts att ytterligare en gasklocka, en ammoniakfabrik m m skulle byggas. Boberg utförde ritningarna även för den andra byggnadsetappen, som avslutades 1901.

Gasverksområdet

Gasverket i Värtan har byggts ut flera gånger under 1900-talet, bl a 1905-07 med Hjalmar Westerlund som arkitekt och under 1930- och 40-talen efter Åke Tengelin's ritningar. En tredje gasklocka uppfördes 1912 i skelettkonstruktion och en fjärde tillkom 1931 med klockhus av stål. 1972 lades kolgasverket ner och ersattes av ett spaltgasverk. Anläggningen är till det yttre relativt oförändrad trots en föränderlig teknisk process.

Gasverksområdet är av riksintresse för kulturminnesvården och beskrivs även under rubriken "Kulturmiljö", se sida 28.

Bostadsområdet Hjorthagen

I Hjorthagen finns bostadsbebyggelse som tillkommit under olika epoker från 1897 till 1965.

"Gamla Hjorthagen"

Stadsbyggnadskontoret presenterade år 1896 en byggnadsplan för den del av Hjorthagen som kallades Jägarberget. Området låg utanför den egentliga staden och hade därför ingen stadsplan. Byggnadsplanen var utformad som ett enkelt rutnät med några raka gator.

Den första bostadsbebyggelsen tillkom på privat initiativ men redan 1897 beslöt stadsfullmäktige anslå medel till uppförandet av två tvåvånings trähus

med sammanlagt 12 lägenheter. Följande år byggdes sedan två stenhus med ytterligare 16 lägenheter. Samtliga hus låg vid Artemisgatan, som då hette Andra gatan och var ”brukssamhällets” huvudgata. Det var en isolerad kåkstad som växte fram mot slutet av seklet med uteslutande arbetarbefolkning. Den enda vägen dit slingrade sig uppför det branta berget genom den mörka Hjorthagsskogen, utan någon belysning.

År 1902 öppnades den första skolan och året efter ansökte Gasverksstyrelsen om att få bygga sex hus med vardera åtta lägenheter för sina anställda, de s k Gasverkstvillorna. Bostäderna hade en för sin tid relativt god standard.

Driften vid Elverket påbörjades 1903 vilket ökade behovet av fler bostäder. Staden uppvaktades ett flertal gånger innan fullmäktige år 1909 lät påbörja byggandet av bostäder i kvarteret Jakten. De s k Gula husen blev de första permanenta hyreskasernerna i Hjorthagen och följdes under 1910- och 20-talen av Tegeltravarna och Långkorven, även de byggda i stadens regi. År 1909 invigdes kyrkan, som byggts trots hjorthagsbornas motstånd. Gula husen, Långkorven och Tegeltravarna är de tre kvarter som än idag står kvar från en tidig epok av arbetarbostäder.

År 1920 fastställdes en stadsplan och året därefter ersattes de provisoriska gatunamnen, Första till Tionde gatan, med officiellt fastställda namn, valda ur kategorin ”jakt”. Den nya skolan invigdes 1925.

1930-talet kännetecknades av en allt aktivare bostadspolitik. De allmännyttiga bostadsbolagen bildades för att skapa bostäder åt mindre bemedlade barnrika familjer. I Hjorthagen byggdes s k barnrikehus vid Dianavägen och Hubertusplan.

På 1940-talet övergick den rena funktionalismen i en folkhemsarkitektur med lite mer av lokala särdrag, gårdsbildningar och en mjukare karaktär. I Hjorthagen finns 40-talshus med ljusa slätputsade fasader sida vid sida med 50-talshus med spritputs i mustiga färger.

På 1960-talet revs de sista resterna av de ursprungliga bostadshusen i trä och ersattes av röda tegelhus. Mot slutet av 1970-talet påbörjades en renovering och modernisering av husen byggda på 1910-talet, för att under 1980- och 90-talen fortsätta moderniseringen av de hus som byggdes på 20-talet och framåt.

Abessinien

Abessinien ligger i den södra delen av Hjorthagen och omfattar kvarteren väster om Porjusvägen. Ursprunget till namnet Abessinien är att Abessinienkriget pågick då området bebyggdes.

Vid Ropsten låg sedan 1800-talets slut de två stora arbetsplatserna Värta hamnen och Värtagasverket och i början av 1900-talet tillkom Elverket. Många

”Gamla Hjorthagen” och Abessinien

av arbetarna bodde i Hjorthagen, där trångboddhet och dåligt underhåll skapade missnöje med bostadsförhållandena.

I början av 1930-talet väcktes bland gas- och elverksanställda idén om ett nytt bostadsområde med billiga och bra lägenheter. En kommitté av arbetare lyckades få staden att ställa mark till förfogande mot tomträttshyra. Man fick också kontakt med byggmästare Olle Engkvist som lät arkitekten Hakon Ahlberg rita den nya bebyggelsen. 1935 bildades den första bostadsrättsföreningen och på hösten samma år påbörjades inflyttningen. Området var färdigbyggt år 1937.

Abessinien tillhör ett av Olle Engkvists många seriebyggen under 1930-talet. Ett rationellt byggande prövades för första gången i stor skala. Husen uppfördes som smalhus med en bredd på endast 7,5 meter med funktionellt planerade och genomgående lägenheter. De flesta av dem hade två rum och kök med moderna kök och badrum. I husen fanns centralvärme, sopnedkast och tvättstuga.

De parallellt utlagda huslängorna är enhetligt utformade med putsade fasader och fönster i murliv. Sydfasadernas fönster bildar en obruten linje medan norrfasaderna rytmiseras genom entréer, vädringsbalkonger och trapphus-

fönster. Husen, som har pulpettak, var ursprungligen helt ljusa. Byggnaderna är väl anpassade till terrängen och mitt i området finns ett mindre parkområde – Motalaparken.

Närheten till gasverket ger området en karaktär av bruksmiljö – raka gator som riktar sig mot arbetsplatsen, omgivna av likformiga byggnader med grönska emellan.

Abessinien är av riksintresse för kulturminnesvården och beskrivs även under rubriken ”Kulturmiljö”, se sida 28.

Storängskroken

Den södra delen av Storängskroken användes tidigare för diverse småindustrier och lagerverksamheter. I dagsläget bedrivs handelsverksamhet i området närmast Värtabanan.

Stora delar av området är förorenat och består av fyllnadsmassor. I norra delen av Storängskroken finns tre befintliga villor som ligger i Nationalstadsparken. Söder om Storängskroken kommer en av Norra länkens tunnelmynningar att utföras.

”Gamla Hjorthagen”

Storängsbotten

Delar av Storängsbotten (området nordost om Storängsvägen) ingår i programområdet. Storängsbotten ingår i den sk Idrottsparken som har nyttjats för olika sport- och rekreationsanläggningar sedan slutet av 1800-talet. Här ligger bland annat Kungliga Tennishallen.

Denna del bestod fram till 1900-talet av öppen ängsmark, så kallad storänge. Idag utgörs området av delvis bebyggd och hårdgjord mark som används som uppställningsplats för tillfälliga verksamheter och evenemang.

Storängsbotten ligger inom Nationalstadsparken.

Värtaverket

Inom Hjorthagen/Lilla Värtanområdet bedriver Fortum verksamheter som omfattar produktion av stadsgas, el, fjärrvärme, fjärrkyla och distribution av elektricitet. Värtaverket, gasverket och värmepumparna vid Ropsten samt ställverket i Hjorthagen är viktiga anläggningar för Stockholms energiförsörjning.

Värtaverket har gamla anor och stod färdigt 1903 för produktion av el. Kol användes för att göra ånga som drev turbiner och generatorer. Läget vid Värtan valdes för att få billig sjötransporterad kolråvara och för att Värtan erbjöd vat-

ten för kylning i processen. Ångkraftverket togs ur bruk 1970 då olja ersatte kol som råvara för el- och fjärrvärmeproduktion. Numera produceras fjärrvärme och el i två stora kraftvärmeverk, en oljeeldad och en koleldad. Även biobränslen som trä, olivkärnor och tallbecksolja används. Till Värtaverket hör två stora värmepumpar som använder Värtans vatten för att producera värme och kyla.

Värtaverket förutsätts vara kvar, dels för att distributionsnäten till hela staden utgår härifrån och låser verksamheterna till området, dels för sitt läge vid hamnen som används för tillförsel av olika bränslen för energiproduktionen. För att möjliggöra exploatering med bostäder och arbetsplatser m m pågår tunnelförläggning av kraftledningen som går genom Hjorthagen. På lång sikt kommer eventuellt ställverket att omlokaliseras, något beslut i denna fråga har ännu ej fattats.

Ropsten

Ropsten är en trafik- och kollektivtrafikknutpunkt som utgör en slutstation för tunnelbanans röda linje. Vid Ropsten har även Lidingöbron sitt ena fäste. Ropsten utgör navet för kollektivtrafiken till Lidingö, här ansluter Lidingöbanan och de flesta av öns busslinjer. Ropsten station, som ligger på en viadukt över Ropstensplan, invigdes i september 1967 och är byggd för att möjliggöra en

Storängskroken

Ropsten

Lidingöbron

eventuell förlängning av tunnelbanan över till Lidingö. Vid Ropsten finns en infartsparkering om ca 1 000 parkeringsplatser som främst nyttjas av lidingöbor. Vid området kring Ropstensplan ligger flera småbåtshamnar.

Fisksjöäng

Fisksjöäng hade från 1950-talet fram till 2003 en etablering av småindustrier, bland annat bilverkstäder och billackering. All verksamhet i området har avvecklats och under 2005 påbörjades en omvandling av området till parkområde. Här finns idag en båtklubb med bryggplatser i Husarviken.

Staden planerar att genomföra en mer omfattande upprustning av Fisksjöäng med bl a anläggande av cykel- och parkvägar i samarbete med Kungliga Djurgårdsförvaltningen. Detta kommer att ske i samband med utbyggnaden av Norra Djurgårdsstaden.

Fisksjöäng ligger formellt utanför programområdet men beskrivs här eftersom upprustningen av Fisksjöäng är en del av och har kopplingar till den framtida utvecklingen inom Hjorthagen.

Bebyggelsen idag – vad tycker du?

- Idag består Hjorthagen till 99% av lägenheter i flerfamiljshus. Finns det efterfrågan på radhus, stadsvillor eller andra typer av marknära boende?
- Vad tycker du att byggnaderna i gasverksområdet bör användas till i framtiden?
- Hjorthagen är en känslig miljö med många kvaliteter – hur bör den nya bebyggelsen gestaltas för att samspela med den befintliga bebyggelsen?

Egna anteckningar

Fisksjöäng år 2000, då området fortfarande innehöll småindustrier.

Fisksjöäng år 2006, idag är Fisksjöäng ett grönt parkområde.

Näringsliv och service

Näringsliv

I Stockholms län finns närmare 83 000 företag med sammanlagt 625 000 anställda. Stockholms näringsliv är mycket variationsrikt med företag inom en mängd olika branscher. Flest företag och anställda finns inom branscherna företagskonsulter och handel. Andra stora branscher är företagstjänster, bygg-, hotell-, restaurang-, underhållnings- och tillverkningsindustrin.

Näringslivet i Hjorthagen och dess närområde är, till stor del tack vare hamn- och energiverksamheterna, mångfasetterat i flera avseenden. Många företag i området har framför allt andra företag som kunder, medan vissa riktar sig direkt till privatkonsumenter. Här finns företag som producerar och hantlar varor och tjänster. Vissa verksamheter är beroende av ett lokalt kundunderlag medan andra har sina kunder utspridda i hela landet eller internationellt.

I Hjorthagen-Värtahamnen förvärvsarbetar knappt 7 700 personer (dagbefolkning år 2005). Hälften av dessa arbetar inom

finansiell verksamhet samt inom handel och kommunikationer. 13% arbetar inom tillverknings- eller byggindustrin, vilket kan jämföras med 7% för innerstaden som helhet.

Det är dock främst gasverket och Värtaverket som man förknippar med Hjorthagen.

Offentlig service

I Hjorthagen finns en förskola, Hjorthagens förskola, där det går ca 70 barn fördelat på fem barngrupper. Förskolan ligger på Artemisgatan 61 med tillgång till en stor och lummig park med lekutrustning.

Hjorthagens skola (förskoleklass till o m årskurs 6) byggdes 1925 och renoverades 1993. Den ursprungliga atmosfären är väl bevarad. Skolan har 66 elever, varav några av eleverna kommer från Lappkärrsberget. Från och med årskurs 7 går eleverna i Gärdesskolan som ligger på Banérgatan.

På Skogvaktargatan i Hjorthagen ligger Hjorthagens ungdomsgård. Ungdomsgården drivs av föräldrar med stöd från Östermalms stadsdelsförvaltning.

Dianagården på Artemisgatan är ett servicehus som erbjuder äldreomsorg. I huset finns 48 boendeplatser i heldygnsom-sorg. Dianagården är ett småskaligt äldreboende med små grupper av boende, vilket skapar en lugn och trygg miljö.

På Kolargatan i Hjorthagen driver Frälsningsarmén stöd-boendet Värtahemmet för män med missbruksproblem. Värtahemmet har 42 platser.

Hjorthagens bibliotek är ett litet och gemytligt bibliotek som öppnades 1957. Biblioteket, som har öppet tre dagar i veckan, fungerar både som kulturförmedlare och träffpunkt för invånarna.

Hjorthagens medborgarhus byggdes på 1950-talet och ligger i direkt anslutning till tunnelbaneuppgången på Artemisgatan. Medborgarhuset har stått tomt under en tid, men

Medborgarhuset

Hjorthagens skola

Bibliotekets entré

Hjorthagskyrkan

OFFENTLIG SERVICE

- 1 Förskola
- 2 Hjorthagens skola
- 3 Ungdomsgård
- 4 Servicehuset Dianagården
- 5 Vårtahemmet – stödboende
- 6 Bibliotek
- 7 Medborgarhus
- 8 Hjorthagskyrkan
- 9 Husläkarmottagning

KOMMERSIELL SERVICE

- 1 Hjorthagens kebab
- 2 Livsmedelsbutik – Coop
- 3 Restaurang Bambina
- 4 Tobaksaffär
- 5 Frisörsalong
- 6 Frisörsalong
- 7 Solarium/videobutik
- 8 Kinesisk hälsovårdsbutik
- 9 Britt's Catering
- 10 Hjorthagens tapetserarverkstad
- 11 Myrorna
- 12 Lågprisbutik – PrisXTRA
- 13 Restaurang Berguven
- 14 Snabbmat
- 15 Torghandel

Offentlig och kommersiell service, befintlig situation

i oktober 2007 flyttar Folkkulturcentrum in i huset. Folkkulturcentrum, som tidigare bedrev verksamhet på Skeppsholmen, är en mötesplats för konst, musik och teater. I medborgarhuset finns en stor lokal för ca 170 personer, en mindre sal samt två grupprum som hyrs ut för seminarier, fester, repetitioner och dylikt.

Hjorthagskyrkan uppfördes 1907-09 och ligger på Jägarbergets högsta del. Hjorthagen tillhör Engelbrekts församling, med pastorsexpedition vid Engelbrektskyrkan på Östermalmsgatan. Kyrkan är öppen i samband med gudstjänster på söndagar.

På Artemisgatan ligger Hjorthagens husläkarmottagning och vårdcentral. Det närmaste apoteket för Hjorthagsborna är Apoteket Hägern som ligger på Värtavägen på Gärdet.

Tidigare fanns två postkontor i Hjorthagen men idag har Svensk kassaservice inget serviceställe i Hjorthagen. Det finns dock två serviceställen på Östermalm – på Narvavägen respektive Nybrogatan.

Kommersiell service

Vid Hjorthagens tunnelbaneuppgång på Artemisvägen ligger bland annat en livsmedelsbutik, kebab/pizzeria och tobaksaffär. Flertalet av Hjorthagens kommersiella verksamheter ligger längs Artemisvägen – frisörsalonger, solarium/videobutik, catering, restaurang och en hälsovårdsbutik.

På Kolargatan bedriver Myrorna andrahandsförsäljning (butik och klädinsamling) och i Storängskroken finns en lågprisbutik, PrisXTRA, som Hjorthagenborna når via Böcklingbacken.

Utöver den kommersiella servicen som nämns ovan finns ett antal små kontors- och butikslokaler i gatu- och källarplan, spridda över hela Hjorthagen. Det har aldrig funnits någon bank eller bankomat i Hjorthagen. Tidigare kunde Hjorthagsborna ta ut pengar på postkontoret.

Näringsliv och service – vad tycker du?

- Brukar du handla i Hjorthagen för att stödja det lokala näringslivet?
- Hur fungerar den offentliga servicen i Hjorthagen?
- Saknar du några servicefunktioner i Hjorthagen?

Egna anteckningar

Ett företag i en av Hjorthagens källarlokal

Artemisgatan